

ANDRZEJ CIECHANOWIECKI

NIEZNANY POLSKI PORTRET ROTARIEGO ZE ZBIORÓW STANISŁAWA AUGUSTA

W zbiorach prywatnych w Londynie znajduje się interesujący portret przedstawiający młodego człowieka w pudrowanej peruce *en catogan*, w aksamitnym fraku z ciemnym sobolowym kołnierzem, w białym halsbandzie i koronkowym żabocie, ze wstęgą i gwiazdą orderu Orła Białego. Osobą portretowaną jest słynny w drugiej połowie XVIII w. magnat polski Franciszek Michał Rzewuski¹. Osoba portretowana oraz sposób ujęcia wizerunku kojarzy się z zapisem w katalogu obrazów galerii Stanisława Augusta. Tadeusz Mańkowski w swoim nigdy nie przestarzałym dziele *Galeria Stanisława Augusta* podaje pod numerem 2252c następujący zapis: „Portrait du Marechal Comte Rzewuski en habit garni de zobols cordon bleu la dessus, par le Comte Rotari”². Niewątpliwie zapis ten odnosił się do zachowanego w zbiorach prywatnych portretu, który jest przedmiotem niniejszego artykułu. Spośród bowiem kilku Rzewuskich czynnych w 2 poł. XVIII w. jedynie Franciszek

---

¹ Olej, płótno, 59 × 46,5 cm, w złożonej, rzeźbionej ramie z herbem „Krzywda”. Zbiory prywatne. Londyn.

² Lwów 1932 s. 448. W kolekcji królewskiej znajdowały się jeszcze dwa portrety Franciszka Michała Rzewuskiego. Pierwszy określony jako kopia z Pompeo Batoniego (por. Mańkowski, jw. poz. nr 80 s. 212) zakupiony został przez Michała Mniszcha 28 VIII 1819 r. (por. tamże s. 159), a następnie przez brata Franciszka Michała Rzewuskiego, Kazimierza (tamże s. 212). Mańkowski podaje też, że portret ten wystawiony był na wystawie obrazów we Lwowie w 1909 r. w grupie obrazów ze zbiorów ks. Stanisława Jabłonowskiego. *Katalog wystawy obrazów malarzy dawnych i współczesnych urządzona staraniem Andrzeja Księżnej Lubomirskiej na dochód Towarzystwa im. Dzieciątka Jezus we Lwowie zestawil M. Treter* (Lwów 1909) podaje na stronie 18, pod poz. 72, portret Adama Wawrzyńca Rzewuskiego, a nie, jak pisze Mańkowski, portret Franciszka Michała, nie zgadzają się też wymiary obrazu z galerii Stanisława Augusta i obrazu wystawionego we Lwowie. Zaznaczyć też należy, że najnowsza literatura dotycząca twórczości Pompeo Batoniego nie wymienia malowanego przez tego malarza portretu Franciszka Michała Rzewuskiego. Por. A.M. Clark. *Pompeo Batoni: A Complete Catalogue of his Works with an Introductory Text*. Oxford 1985. Drugi notowany w galerii Stanisława Augusta portret Franciszka Michała Rzewuskiego określony jedynie jako kopia (por. Mańkowski, jw. poz. nr 1459 s. 361) zaginęła jeszcze za czasów administracji Stanisława Kłosowskiego.

Michał Rzewuski sprawował urząd marszałka, a mianowicie marszałka nadwornego koronnego (od 1775 do 1783 r.).

Postać Franciszka Michała Rzewuskiego była często przywoływana przez pamiętnikarzy czasów stanisławowskich, głównie ze względu na jego bliskie stosunki ze Stanisławem Augustem³. Był on synem Michała i Urszuli ze Stamirowskich. Od 20 X 1752 r. do roku 1774 był pisarzem polnym koronnym. W latach 1775–1783 sprawował wspomniany już wyżej urząd marszałka nadwornego koronnego. Rezydował wtedy na drugim piętrze w skrzydle północnym Zamku Warszawskiego. Liczył bardzo na urząd marszałka wielkiego koronnego. Kiedy dowiedział się, że urząd ten otrzymał Michał Jerzy Mniszech, opuścił Rzewuski dwór królewski i wyjechał za granicę. W 1766 r. otrzymał starostwo bohusławskie, a w 1771 r. drohowyskie. 3 VIII 1757 r. został kawalerem Orła Białego, a w 1765 r. kawalerem orderu św. Stanisława. Ożeniony był z Julianną Skarbkówną, z którą nie miał dzieci⁴.

Służbę dyplomatyczną rozpoczął wcześniej. Już w 1758 r. przybył do Petersburga wraz z księciem Karolem Kurlandzkim, by reprezentować Augusta III na dworze cesarzowej Elżbiety. W lipcu 1764 udał się po raz wtóry do Petersburga wysłany tam jako poseł konfederacji generalnej koronnej⁵, a od stycznia 1765 roku akredytowany był jako poseł nadzwyczajny i minister pełnomocny króla polskiego i Rzeczypospolitej⁶. W sumie jednak wiadomości o życiu i działalności Franciszka Michała Rzewuskiego są bardzo skąpe (nie ustalono np. daty urodzin magnata), szczególnie jeśli chodzi o lata, kiedy po opuszczeniu warszawskiego dworu królewskiego przebywał za granicą. Adam Jerzy Czartoryski podaje w swym pamiętniku, że ostatnie lata swego życia spędził Rzewuski w Pizie, gdzie zmarł w 1802 r. Pochowany został na cmentarzu Campo Santo we Florencji⁷.

Wracając do zapisu w katalogu galerii Stanisława Augusta, drugą istotną informacją jest to, że portret namalowany był przez znanego włoskiego malarza Pietro Rotariego. Aby potwierdzić tę atrybucję i wesprzeć analizę

---

³ K. Koźmian. *Pamiętniki*. T.1. Wrocław 1972 s. 174; A. Magier. *Estetyka Miasta Stołecznego Warszawy*. Wrocław 1963 s. 97–98; *Polska Stanisławowska w oczach cudzoziemców*. Warszawa 1963 — t. 1 s. 137, 229, 233, 420–422, 512, 513, 532, 654–655; t. 2 s. 25, 33, 36–39; A.J. Czartoryski. *Pamiętniki i memoriały polityczne 1776–1809*. Warszawa 1986 s. 264, 276–277.

⁴ W. Dworzaczek. *Genealogia*. Warszawa 1959, tablice, tabl. 157; S. Łoza. *Order Orła Białego*. Warszawa 1939 s. 33–34; tenże. *Kawalerowie Orderu Świętego Stanisława 1765–1813*. Warszawa 1925 s. 18; J. Dunin-Borkowski. *Almanach Błękitny. Genealogia żyjących rodów polskich*. Lwów 1908 s. 824.

⁵ J. Michalski. *Dyplomacja Polska w latach 1764–1795*. W: *Historia dyplomacji polskiej*. T. 2: 1572–1795. Warszawa 1982 s. 499.

⁶ Tamże s. 537.

⁷ Czartoryski, jw. s. 276–277.

Il. 1. Pietro Rotari. *Portret Franciszka Michała Rzewuskiego*, 1758. Zbiory prywatne, Londyn.

formalną dzieła⁸, która w pełni uzasadnia możliwość autorstwa Rotariego, ustalić należy, czy istniały okoliczności, w których Franciszek Michał Rzewuski zetknąć mógłby się z włoskim malarzem. Waław Konopczyński w swych *Dziejach Polski nowożytnej* pisał, że „Wiosną [1758 roku] udał się do Petersburga w pogoni za szczęściem królówicze Karol [Ks. Kurlandzki], ulubieniec ojca w towarzystwie takich panów, jak Ksawery Branicki, Franciszek Rzewuski i paru innych”⁹. Julian Nieć uściśla ten fakt, stwierdzając, że miało to miejsce w kwietniu 1758 roku¹⁰. Waław Konopczyński w książce *Polska w dobie wojny siedmioletniej* wzmiankuje kilkakrotnie o tym, że Franciszek Rzewuski ubiegał się w Petersburgu o miejsce po stolniku litewskim Stanisławie Poniatowskim oraz — co dla nas jest szczególnie interesujące — że cesarzowa Elżbieta „kazała sobie przysłać portret Rzewuskiego [5 października 1758 roku]”¹¹. W tym samym czasie przebywa w Petersburgu Pietro Rotari i wszystko wskazuje na to, że właśnie u niego zamówił Rzewuski portret w celu ofiarowania go cesarzowej, jednocześnie zamawiając jeden egzemplarz dla siebie. Rotari przyjechał do Rosji w czerwcu 1756 roku, gdzie objął stanowisko nadwornego malarza cesarzowej Elżbiety. W Petersburgu przebywał aż do śmierci, która nastąpiła 21 VIII 1762 r.¹² Zebrane wiadomości pozwalają przyjąć, że portret Rzewuskiego malowany był przez Rotariego w drugiej połowie 1758 r.

Odrzucić należy bowiem przypuszczenia, że Rotari mógł malować Rzewuskiego w czasie swego pobytu w Dreźnie przed 1756 rokiem, jak również przypuszczenie, że portret powstać mógł w czasie, kiedy Rotari jechał w 1756 r. przez Polskę do Petersburga¹³ (brak też potwierdzenia na to, że podróżował on przez Polskę). Rzewuski na omawianym przeze mnie portrecie występuje bowiem z orderem Orła Białego, który otrzymał dopiero 3 VIII 1757 r., portret malowany mógł być więc po tej dacie. Portret Rzewuskiego oprawiony jest w znakomitą, rokokową ramę, zwieńczoną rodowym herbem Rzewuskich „Krzywdą”. Mimo niewątpliwie francuskiego charakteru dekoracji wydaje się, że powstać musiała również w Petersburgu; stanowi bowiem jednorodną kompozycję z portretem, a jej cechy stylowe wskazują, że powstać musiała na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVIII wieku¹⁴.

⁸ Por. L. Nikolenko. *Pietro Rotari in Russia and America*. „The Connoisseur” July 1969 s. 191–196; C. Fiocco Drei. *Pietro Rotari*. „Antichità Viva” 9/10: 1980 nr 5 s. 23–32.

⁹ T. 2: 1648–1795. Warszawa—Kraków—Łódź—Poznań—Wilno—Zakopane 1936 s. 254.

¹⁰ *Młodość ostatniego elekta Stanisława Augusta Poniatowskiego 1732–1764*. Kraków 1935 s. 186. „Prace Krakowskiego Oddziału PTH” nr 11.

¹¹ T. 1. Warszawa 1909 s. 496–507.

¹² Nikolenko, jw. s. 191.

¹³ Autorowi znany jest portret przedstawiający Franciszka Michała Rzewuskiego, bez orderu Orła Białego, przypisywany Rosalbie Carriera, a więc sprzed 1757 r. Pastel ten pochodzi również z dawnej kolekcji Lanckorońskich.

¹⁴ Por. C. Grimm. *Alte Bilderrahmen*. München 1978, il. 265 s. 126.

Pozostają jeszcze do rozstrzygnięcia losy malowanego przez Rotariego portretu. Do galerii Stanisława Augusta trafił późno¹⁵. Nie są też znane dalsze losy obrazu. Nie zakupił go w 1820 r. brat Franciszka Michała, Kazimierz, nie wymieniany jest też w przebadanych przez Mańkowskiego dokumentach odnoszących się do rozsprzedawania kolekcji Stanisława Augusta na początku XIX wieku¹⁶. Wiadomo jedynie, że portret znalazł się w zbiorach Mniszców w Wiśniowcu, o czym świadczy naklejka znajdująca się na odwrocie obrazu. Zakupiony został przez Karola Lanckorońskiego na aukcji zbiorów Mniszców w Paryżu w 1910 r.¹⁷ Po drugiej wojnie światowej podarowany został dalekim krewnym, w rękach których pozostaje do dzisiaj.

¹⁵ T. Mańkowski zredagował katalog kolekcji Stanisława Augusta na podstawie trzech zachowanych rękopiśmiennych spisów obrazów. Pierwszym był rękopis z Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, drugi i trzeci pochodziły z Archiwum w Jabłonie. Wszystkie sporządzone były po wyjeździe króla z Warszawy w 1795 r. Pierwszy rękopis (z Ossolineum) kończy się na numerze 2253, pod którym zapisany był właśnie omawiany przez mnie portret; drugi rękopis katalogu kończy się na pozycji 2245 i nie ujmuje portretu Franciszka Michała Rzewuskiego malowanego przez Rotariego; trzeci egzemplarz katalogu objął obrazy do numeru 2249, a innym pismem dopisano obrazy od 2250 do 2289, w tym portret Rzewuskiego malowany przez Rotariego (por. Mańkowski, jw. s. 77–78). Świadczy to, że portret Franciszka Rzewuskiego pędzla Piotra Rotariego wszedł do galerii królewskiej jako jeden z ostatnich obrazów i wszystko wskazuje na to, że stało się to już po wyjeździe króla z Warszawy.

¹⁶ Tamże s. 135–167.

¹⁷ *Catalogue des Tableaux Anciens. Portraits du XVIII siecle [...] par suite de deces de Madame la Comtessa André Mniszech [...]* Hotel Drouot, Lundi 9 et Mardi 10 Mai 1910.